

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ

Віднедавна українського старшина стала об'єктом багатьох різнопланових досліджень. Однак на сьогодні занадто рано стверджувати про заповнення існуючих «білих плям» в історіографії. Дослідження періоду, що нас цікавить (1648-1783 рр.), можна умовно розділити на дві групи. Перша включає загальні роботи концептуального плану і дослідження окремих сторін діяльності старшини на тлі історичних подій XVII-XVIII ст. Друга складається з досліджень, які за фактичним змістом та методологічними підходами безпосередньо торкаються проблеми персоніфікації взагалі та генеалогії зокрема.

Актуальним питанням сучасної історіографії старшини присвячено обмаль «суто» історіографічних робіт. До них, в першу чергу, віднесемо публікацію О.Величко. Дослідниця збирила і систематизувала матеріали щодо окремих полків Гетьманщини, зазначивши, що дослідницький процес щодо козацької старшини «загалом іде жваво»¹. Після публікації О.Величко з'явилися ще ряд ґрунтовних досліджень козацької старшини, в яких дослідники певною мірою торкалися історіографії даного питання.

Характеризуючи зроблене дослідниками за останні роки, виділимо три основні напрямки дослідження:

- 1) джерела формування козацької старшини;
- 2) на основі складених адміністративно-територіальних одиниць вивчення її персонального складу та генеалогії, майнового та соціального становища;
- 3) участь козацької старшини в державотворчих процесах.

До узагальнюючих робіт, що формують уявлення про основні процеси, які відбувалися в тогочасному українському суспільстві відзначимо праці В.Кривошеї², В.Щербака³, Н.Яковенко⁴, Т.Яковлевої⁵, В.Свербигуза⁶, Т.Чухліба⁷, Г.К.Швидько⁸, в яких розглядаються джерела формування козацької старшини в окремий соціальний прошарок.

Проблемам становлення та розвитку української козацької держави та її інституцій присвячені дві монографії В.В.Панашенко⁹. Перша – формуванню соціальної еліти – панівного старшинського стану Гетьманщини, друга – її військово-територіальному полковому устрою. Дослідниця розглядає державотворчі процеси, які відбувалися у Наддніпрянській Україні, владні прерогативи полкової та сотенної старшини, структуру полкових та сотенних органів влади («урядів»). Книги стали вагомим внеском у вітчизняну історіографію. Їм, на думку Л.Г.Мельника, «притаманні використання багатого фактичного матеріалу та високий рівень наукового дослідження.»¹⁰.

Результатом подальшого наукового пошуку В.В.Панашенко стали публікації про урядову та неурядову старшину Гетьманщини¹¹.

Проблемам формування української еліти, її ментальності, соціальних, кланових та регіональних інтересів присвячені дослідження В.Смоля, В.Степанкова, В.Кривошеї¹². Останній досліджує козацьку старшину через призму категорій «еліта нації» та «еліта суспільства», розглядає інтереси різних різних груп соціальної еліти, які не завжди були тотожні національним інтересам, що, на його думку, призвело до громадянської війни в Україні, а в кінцевому підсумку – стало однією з головних причин втрати державності. Дослідник вважає, що саме козацько-державна еліта була основою еліти тогочасного суспільства.

Питання етнічного складу та генеалогії козацької старшини – української еліти періоду Гетьманщини (1648-1782 рр.) розглядали В.Кривошея, І.Кривошея, І. Кондратьєв¹³. Автори вважають, що на різних етапах розвитку української держави представники інших народів відіграли як позитивну, так і негативну роль.

Слід відзначити появу значної кількості генеалогічних студій ряду дослідників, в основному на сторінках часопису «Сіверянський літо-

пис», які стосуються козацько-старшинських родин Лівобережжя¹⁴. В них, на нашу думку, міститься великий потенціал для майбутніх досліджень.

Одним з найбільш плідних напрямків дослідження є вивчення кількісного та якісного складу старшинської верстви. Значне місце в дослідженнях займають персоналії – видано монографії, є значна кількість публікацій в періодичній пресі, об'єктами в яких є гетьмани, представники генеральної старшини, полковники, сотники¹⁵. Досить інтенсивно працює в цьому напрямі київський дослідник В.Кривошея. Відштовхуючись від праць О.Лазаревського та В.Модзалевського та провівши велику дослідницьку роботу у Центральному державному історичному архіві України в Києві, у відділі рукописів Національної бібліотеки України ім. Вернадського, він відшукав невідомі навіть історикам рукописні матеріали, що належали не лише О.Лазаревському і В. Модзалевському, а й Л. Окиншевичу та Ю. Гаєцькому. Спираючись на ці джерела Володимир Кривошея склав реєстр козацької старшини від Б. Хмельницького до ліквідації полкового устрою в Україні.

Монографія дослідника «Українська козацька старшина. І. Урядники гетьманської адміністрації. Реєстр.» (Київ, 1997) вперше містить у собі реєстр генеральних військових, обозних, генеральних суддів, писарів, осавулів, генеральних підскарбіїв, хорунжих та генеральних бунчужних. Неабиякий інтерес викликає другий розділ «Старшини генеральних установ». Тут дається перелік імен тих, хто служив у Генеральній Військовій Канцелярії, Генеральному Військовому Суді, Генеральній Військовій Артилерії. Тими людьми були реєнти, старші військові канцеляристи, писарі, осавули, хорунжі та отамани. Для дослідників історії Гадяцького, Київського, Лубенського, Миргородського, Ніжинського, Переяславського, Полтавського, Прилуцького, Стародубського, Чернігівського полків ці матеріали мають викликати неабияку зацікавленість.

Деякі нові підходи до вивчення старшинського корпусу гетьманської держави протягом всього часу її існування пропонує дослідник у фундаментальній двотомній монографії «Національна еліта Гетьманщини». Безсумнівною її здобутком рецензети називають той факт, що автор не ідеалізує козацьку старшину, а ретельно з'ясовує причини її успіхів і невдач, її нелегку еволюцію. Історіографічний огляд містить глибокий і всебічний аналіз робіт попередників, їх внеску до розробки вказаної проблематики. За-

слуговує на увагу позиція автора щодо класифікації груп козацької старшини. В.Кривошея показує, як формувалися різні групи козацької старшини та етапи боротьби за владу. Чи не вперше при висвітленні даної проблеми автор аналізує роль суб'єктивного фактора. Зокрема, досить детально дослідник висвітлює причини міжусобної боротьби за гетьманську булаву, показує згубні наслідки міжусобиці для долі української держави. Цінність дослідження В. Кривошеї, не тільки у тому, що в ній зафіксовані прізвиська наших славетних пращурів, які творили українську гетьманську державу, але й в аналізі процесу нелегкої еволюції національної еліти протягом середини XVII – кінця XVIII століть.

Вперше в українській науковій літературі, окрім лівобережних полків, подається реєстр старшини правобережної. В. Кривошея звертає увагу не лише на генеральну та полкову старшину, але й робить спробу розпочати складання реєстру сотенної старшини.

Досить результативно йде процес дослідження персонального складу старшини. З'явилися численні публікації вітчизняних дослідників¹⁶, за кордоном у 1978 році вийшла праця американського дослідника українського походження Ю.Гаєцького. У двотомовому довіднику «Козацька адміністрація Гетьманщини» (Кембрідж, 1978)¹⁷ подано докладні дані про 135 років його існування, карти полків, сотень, реєстри полковників, полкової старшини, сотників. Крім реєстрів старшини вона містить короткі історико-географічні відомості про кожну адміністративну одиницю Гетьманщини. Однак поряд з незаперечною її фундаментальністю в роботі зустрічається ряд неточностей стосовно прізвиськ та часу знаходження на урядах.

Державотворчі зусилля представників козацько-старшинської верстви яскраво відображені у монографії та численних публікаціях Ю.Щербака на сторінках часопису «Розбудова держави»¹⁸.

Проблема персоніфікації напряму пов'язана з дослідженням історії її головних військових та адміністративно-територіальних одиниць-полків. З'явилися публікації про персональний склад сотенної старшини¹⁹.

Історіографія окремих полків досить різнопланова. Персональний склад усіх шести «корінних» полків відображений у дослідженні М.Корнієнка та В.Кривошеї²⁰. Його старшина стала об'єктом досліджень С.Ю.Степенькіна, Ю.Мищика, В.Степанкова, В.Кривошеї, В.Сергійчука (Корсунський полк)²¹. Реєстри канівсь-

ких полковників наводять Ю.Мищик, В.Сергійчук, В.Кривошея (Канівський полк)²². Козацьку старшину Переяславського полку досліджувала І.Кривошея²³. Про старшину Чигиринського писали В.Степанков та В.Кривошея²⁴. Щодо Черкаського полку, то його історія документована гірше за всі правобережні козацькі полки, тому ще чекає своїх дослідників.

Старшина групи січової орієнтації і впливу (Полтавський, Гадяцький, Миргородський, Лубенський), за виключенням Полтавського не стала об'єктом спеціального дослідження. Спеціальні статті чи монографічні дослідження відсутні. Щодо Полтавського полку відмітимо роботу О.Байди, присвячену історії полтавської козацької старшини у проміжку між 1648 і 1687 рр.²⁵ Старшина Миргородського, Лубенського та Гадяцького полків стали об'єктом досліджень тільки В.Кривошеї²⁶. До даного угруповання частково належав Уманський полк. Його козацько-старшинську верству вивчали Ю.Бодров, В.Кривошея, Т.Кузнець, В.Смолій, В.Степанков, Т.Чухліб, Ю.Мищик²⁷.

Старшину шляхетсько-козацьких полків (Брацлавський, західні сотні Київського, створені на базі Овруцького, частина Уманського), репрезентували Л.Томілович, П.Гогуля, В.Газін, В.Кривошея та Г.Ярова, А.Гурбик, Ю.Мищик, В.Цибульський²⁸. Персональний склад старшини Кальницького полку наводять Ю.Гаєцький та В.Сергійчук²⁹.

Великий інтерес дослідників викликала старшина новостворених козацьких полків північно-східного регіону, зокрема Північного Лівобережжя (територія Чернігівського та Ніжинського полків), яка мала насичену та яскраву історію. Козацько-старшинська верства цих полків

сучасними дослідниками вивчена найбільш повно (історія становлення та розвитку Прилуцького та Стародубського полку має лише поодинокі публікації). Серед ґрунтовних досліджень козацької старшини регіону виділимо монографії В.Кривошеї, І.Кривошеї, І.Кондратьєва та ряд публікацій на сторінках періодичної преси³⁰.

Про склад та ієрархію Чернігівського полку, повноваження полкової адміністрації з історіографічним оглядом та всебічним аналізом робіт попередників дає уявлення ґрунтовна стаття О.Галушка³¹. У другій частині монографії В.Кривошеї подані відомості про кількість полкової, сотенної старшини, їх персональний склад та еволюцію, а також поколінні розписи козацько-старшинських родин та їх майнового стану³².

Чільне місце в дослідженні полку займає аналіз діяльності полкової адміністрації. В цьому зв'язку слід відзначити монографії Л.Студьонові та О.Коваленка, а також окремі публікації останнього³³.

Дані про кількісний, соціальний та ієрархічний склад, компетенцію полкової адміністрації Ніжинського полку подає дослідниця О.Ростовська³⁴. О.Морозов та П.Піріг аналізують участь полку у національно-визвольному русі³⁵. Опубліковані цікаві генеалогічні розвідки про козацько-старшинські родини полку.

Загалом, дослідницький процес стосовно козацької старшини проходить досить інтенсивно. Можемо констатувати появу за останні роки значної кількості робіт, в яких відображені різноманітні аспекти її становлення та діяльності. Необхідні дослідження, які б систематизували та проаналізували наявний матеріал і вилилися в об'єктивну історіографічну працю з цієї важливої проблематики.

¹ Величко О.В. Українська козацька старшина: актуальні питання сучасної історіографії // Україна вчора, сьогодні, завтра.- К., 1999.- с.17-23.

² Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648-1782 рр.).- К., 1998.- Ч.І; Його ж. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648-1782 рр.).- К., 1998.- Ч.ІІ; Його ж. Еліта нації і еліта суспільства (або деякі питання української генеалогії) // Розбудова держави.- 1997.- № 11.- с.48-55; Його ж. Джерела формування української козацької старшини (перша половина XVII століття) // Інтелекція – гуманна об'єднувальна сила сучасного суспільства.- К., 1999; Його ж. Козацька еліта Гетьманської держави (деякі питання методології) // Україна: ретроспектива і перспектива. Збірник наукових праць.- К., 1999.- С.3-19; Його ж. Українська національна еліта (регіональні аспекти формування) // Наукові записки / Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАНУ.- К., 1999.- Вип.9.- с.283-295.

³ Щербак В. Козацька верхівка другої половини XVI – середини XVII ст. // Київська старовина.- 1997.- №5.-с.3-11; Його ж. Основні етапи формування козацького стану в Україні (кінець XV – середина XVII ст.) // Запорізьке козацтво в українській історії та національній свідомості. Матеріали міжнародних наукових конференцій.- Київ – Запоріжжя, 1997.- с.148-154; Його ж. Формування козацького стану в Україні (друга половина XV – середина XVII ст.).- К., 1997; Його ж. Нова влада (до початку формування козацької старшини) // Неопалима купина, 1995. № 5-6, с.187-192.

⁴ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).- К.: Наукова думка, 1993.; Її ж. Шляхта в козацькій революції середини XVII ст. (полемічні зауваги до схеми В'ячеслава Липинського) // Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали другої польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.)- Львів-Люблін, 1996.

⁵ Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни.- К., 1998.; Ї ж. Українська шляхта і державна ідея в роки освободительної війни // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово-мистецтво.- К., 1998.- С.131-141.

⁶ В. Свєрбигуз. Старосвітське панство.- Варшава, 1999.

⁷ Чухліб Т. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.) - К., 1996.

⁸ Швидько Г.К. Еволюція українського козацтва Гетьманщини в другій половині XVII-XVIII ст. // Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорізького козацтва: 36. статей.- Запоріжжя, 1993.- с.14-17.

⁹ Панащенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII-XVIII ст.).- Київ, 1995; Ї ж. Полкове управління в Україні (середина XVII-XVIII ст.).- К., 1997.

¹⁰ Мельник Л.Г. Панащенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII-XVIII ст.).- К., 1995; Панащенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII-XVIII ст.).- К., 1997 // УІЖ.- 1998. № 5.- с.128-131.

¹¹ Панащенко В.В. З історії національних державних інституцій: Генеральна військова канцелярія // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово-мистецтво.- К., 1998; Ї ж. Військові товариші // КС.- 1998.- № 3.- с.168-174; Ї ж. Знакові товариші // КС, 1999.- №4.

¹² Смолий В. Українське козацтво: особливості та закономірності становлення та розвитку // Українське козацтво: витоки, еволюція, старшина.- К., 1993.- Вип.1.- с.4-10; Смолий В.А., Степанков В.С. У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст.- К., 1992; Ї ж. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації.- К., 1997; Ї ж. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.).- К., 1999; Степанков В.С. Формування української державної еліти та особливості її менталітету в середині XVII ст. Постановка проблеми // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали III Всеукраїнських історичних читань.- Київ-Черкаси.- 1993.-с.28-33; Кривошея В.В. Чернігівські родоводи (Матеріали до історії козацької старшини) // Україна на порозі XXI століття: актуальні питання історії. Збірник наукових праць.- К., 1999.- с.42-43; Кривошея В., Кривошея І. Палії.Самусі, комонники // Сіверянський літопис.- 1998.- № 3.- с.11-16; Кривошея В. В. Еліта нації і суспільства (або деякі питання української генеалогії) // Розбудова держави.- 1997.- № 11.- с. 48-55; Його ж. Джерела формування української козацької старшини (перша половина XVIII століття) // Інтелегенція - гуманна, об'єднувальна сила сучасного суспільства.- К., 1999; Його ж. Національна еліта та її роль у становленні української державності // Черкащина в новітній історії української нації та держави: Збірник наукових праць.- К., 1999.- с.41-64.

¹³ Кривошея В.В. Етнічний склад козацької старшини (1648-1782) // Наукові записки.- Збірник серії «Політологія і етнологія».- Вип.2.- К., 1997.- с.37-45; Його ж. Деякі питання генеалогії козацько-старшинських родин Чернігівського полку // Сіверянський літопис.- 1997.- № 1-2.- с.32-46; Його ж. До родоводу одного з соратників Пилипа Орилика // Пилип Орилик - перший гетьман в екзилі: Матеріали науково-практичної конференції.- К.: 1997.-с.-25-31; Його ж. Еліта нації і еліта суспільства (або деякі питання української генеалогії) // Розбудова держави.- 1997.- № 11.- с.48-55; 1998.- № 1-2.- с.93-95; Його ж. Іван Мазепа: біографічні дрібниці // Сіверянський літо-

пис.- 1998.- № 2.- с.93-95; Його ж. Матеріали до історії та генеалогії Корсунського полку // Корсунський часопис.- 1997.- № 5.- с.27-29; Його ж. Полковник Дмитро Чечель і його рід // Наукові записки з історії України / Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В.К.Винниченка. 36. статей.- Вип.6.- Кіровоград, 1997.- с.10-12; Його ж. Старшина Канівського полку (Матеріали до історії та генеалогії) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки.- Кам'янець-Подільський, 1999.- Т.3.- с.41-46; Його ж. Українська козацька старшина. Ч.1. Урядники гетьманської адміністрації: реєстр.- К., 1997; Ч.2. Синодики як джерело до козацько-старшинської генеалогії.- К., 1998; Його ж. Іван Мазепа: біографічні дрібниці // СЛ.-1998.-№2.-с.93-95; Його ж. Уманське козацтво: історичні дрібниці // Україна: вчора, сьогодні, завтра. 36. наук. праць.- К., 1999.- с.48-62; Його ж. Хмельницькі // Наукові записки / Збірник.- К., 1999.- Вип.7-Серія «Політологія і етнологія».- с.270; Його ж. До питання родоводу Хмельницьких // Сіверянський літопис.- 2000.-№4.-с.36-42; Його ж. Козацько-старшинські батуринські родини: родові дрібниці // Сіверянський літопис.-1999.-№3.-с.102-105; Його ж. Чернігівські родоводи (Матеріали до історії козацької старшини) // Україна на порозі XXI століття: актуальні питання історії. Збірник наукових праць.- К., 1999.- с. 42-43; Кривошея І.І. Старшина Баришівської сотні Переяславського полку у XVII-XVIII ст. (персональний склад та генеалогія).-ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998; Ї ж. Етнічний склад старшини Переяславського полку в XVII-XVIII ст. // Україна вчора,сьогодні, завтра:Збірник наукових праць.-К.-1999; Ї ж. До родоводу М.О.Максимовича: жіночі гілки роду //СЛ.-2000.-№2.-С.54-62; Кривошея В.В. Кривошея І.І. Палії, Самусі, комонники // СЛ.-1998.-№4.-с.11-16; Кривошея В.В., Кривошея І.І. Родовідні козаків Терехтемирівської сотні //СЛ.-1998.-№4.-с.64-66; Ї ж. Сосниця козацька.-К.,1999; Ї ж. Нариси історії Чернівщини періоду козацтва.І. Борзна. ІІ. Волинка.-К., 1999; Ї ж. Нариси історії Київщини періоду козацтва. Березань.- К., 2001; Кондратьєв І.,Кривошея В.В.Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч.- К.,1999; Кондратьєв І. Любецька шляхта в історії України XVII-XVIII ст. // Україна на порозі XXI століття: актуальні питання історії // Збірник наукових праць.-К., 1999; Його ж. Любецька «околиця» у XVI-XVIII ст. // Україна і Росія в панорамі століть: Збірник наукових праць на пошану проф. К.М.Ячменіхіна.- Чернівці, 1998.-с.72-79; Його ж. Любецький замок і любецька околиця за часів Хмельниччини //СЛ.- 1998.-№6.-с.29-36; Його ж. До питання про взаємини любецької шляхти і замкового панства (друга половина XVI-XVIIст.) //СЛ.-2000.-№2.-с.26-33; Корніяка М., Кривошея В., Кривошея І. Нариси історії Київщини періоду козацтва. Бориспіль.- К., 2000.

¹⁴ Воїнов С. Нове про родину Рачинських // Сіверянський літопис.- 1999.- № 3.- с.76-78; Морозов О. Брати Золотаренки. Нарис перший: Іван золотаренко // Сіверянський літопис.- 1995.- №5.- с.28-33; Його ж: Брати Золотаренки. Нарис другий: Василь Золотаренко // СЛ.-1995.-№6.-с.28-32; Грушевський М. Чернігівський полковник Павло Полуботок (Підготовка до друку та передмова О. Коваленка) //СЛ.-1997.-№1-2.-с.141-144; Кучер В. До родоводу козацько-старшинського роду Черняків // СЛ.-1998.-№5.-с.62-63; Павленко С. Міф про хабар І. Мазепи До історії обрання І.Мазепи гетьманом України у 1687р. //СЛ.-1997.-№6.-с.103-124; Його ж: Перша спроба Івана

Мазепи порвати з Москвою // СЛ.-1998.-№1.-с.3-31; Горобець В. Славетні імена Сіверщини: Роман Ракушка-Романовський (Самовидець) // СЛ.-1997.-№3.-с.59-66; Забіяка І. Горленки і Скоропадські: кілька штрихів до проблеми взаємостосунків між українськими дворянськими родинами // СЛ.-1997.-№3.-с.67-72; Льїн О. Деякі штрихи до портретів наказних гетьманів Павла Полуботка та Михайла Миклашевського // СЛ.-1997.-№3.-с.95-98; Його ж. Люди старої Сіверщини. Родини Борзаківських, Коробок, Холодовичів, Шрамченків // СЛ.-1998.-№2.-с.82-92; Дробязко Н. Династія Розумовських // СЛ.-1998.-№5.-с.67-73; Кіяшко Л. Становлення гетьмана // СЛ.-1998.-№5.-с.42-47; Коваленко О. Мартин Небаба: людина з легенди.-1998.-№6.-с.3-11; Морозова Г. До родоводу Рашевських (за документами держархіву області) // Сіверянський літопис.-1999.- № 2.- с. 62; Зайченко В. Новобілоусівська свято-троїцька церква та її парафія // Сіверянський літопис.-1999.- №3.-с.79-94. Ситий І. Книги Забіл // Сіверянський літопис.-1999.- № 1.- с. 116-120; Його ж. Генеалогічні та історичні нотатки бунчукового товариша І.І.Забіли // СЛ.-1999.- № 4.- с. 166-170; Опанасенко В. Формування дворянського стану у Чернігівській губернії // СЛ.-1999.-№5.- с.41-45; Реброва Н. Реформатор // СЛ.-1998.-№5.-с.56-61; Курас Г. Петро Дорошенко та Павло Скоропадський // СЛ.-1997.-№3.-с.3-9; Бrehуненко В. Гадяцький полковник Кіндрат Бурлай // СЛ.-1999.- №6.- с.11-16; Його ж. Козацький отаман Михайло Черкашенин // СЛ.-2000.-32.-с.23-25; Ковалець Я. Степан Ніс // СЛ.-1999.-№4.-с.78-81; Барловська А. До питання про родинні пріоритети козацької старшини другої половини XVII-XVIII ст. (за матеріалами духовних заповітів) // СЛ.-2000.- № 1.- с. 33-36; Лавренчук П. Яків Острянин // СЛ.-2000.-№1.-с.137-138; Павленко С. Київський полковник Костянтин Мокієвський // СЛ.-№5.-с.136-138;

¹⁵ Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини Персональний склад і генеалогія. 1648-1782 рр.).-К., 1998.-Ч.І.; Його ж. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648-1782 рр.).-К., 1998.-Ч.ІІ; Його ж. Українська козацька старшина. Частина І. Урядники Гетьманської адміністрації. Реєстр.-К., 1997; Корнієнко М.П., Кривошея В.В. Персональний склад старшини Правобережних полків (1648-1678 рр.).-К., 2000; Байда О.П. Старшина Полтавського полку (друга половина XVII ст.).-К., 1998; Кривошея В.В., Кузнець Т.В. Національна еліта, Уманщина, козацтво.-К., 1998; Кривошея В., Ярова Г. Реєстр полкової старшини Київського полку // Наукові записки з історії України / Переяславський державний педагогічний інститут ім.Г.С.Сковороди.-Переяслав-Хмельницький, 1999.-Вип.ІХ.-с.60-63; Кривошея І.І. Козацька старшина Переяславського полку (1648-1782): Дис. канд.істор.наук.-Умань, 1998; Крикун М. Подільський козацький полк: періоди існування і полковники // Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського та українського народів.-Львів-Люблін, 1996.-с.116-144; Маслійчук В.Л. Козацька старшина. Харківського слобідського полку 1654-1706 рр..-Харків, 1999; Мицик Ю., Степенькін С. Корсунщина козацька.-Корсунь-Шевченківський, 1997; Москаленко О. Прилуцький козацький полк: формування, участь у національній революції // Сіверянський літопис.-1999.-№4; Сергійчук В. Корсунський полк в історії українського козацтва // Корсунщина козацької доби: проблеми дослідження та збереження історичних пам'яток. Збірник матеріалів науково-практичної конференції, присвяченій 500-річчю українського козацтва. 19 червня 1992р.-К., 1993.-с.24-27; Степенькін С.Ю.

Корсунський полк у XVII-на початку XVIII століття // Корсунський часопис.-1996.-№4.-с.7-15.

"Апанович О. Генеральна військова канцелярія // Неопалима купина.-1995.- № 1-2.- с. 140-142; Її ж. Канцеляристи - вихованці Києво-Могилянської академії // Києво-Могилянська академія в історії України: Тези доп. Міжнар. конф. 13-15 жовтня 1995р.- К., 1995.-с. 39-40; Бrehуненко В. Гадяцький полковник Кіндрат Бурлай // Сіверянський літопис.-1999.- №6.- с.11-16; Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні в першій третині XVIII ст. // УІЖ, 1993.- №2.-3.- с. 70-75; Його ж. Іван Нечай - полковник білоруський // Історія України -1997.- №17; Його ж. Іван Нечай // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети.- К.; 1998.- Кн. 1.- с. 261-276; Гурбик А. Антон Жданович // Полководці Війська Запорозького... Кн. 1.- с. 122; Його ж. Київський полковник Антон Жданович // УІЖ.-1998.- № 3-4; Його ж. Сподвижник Богдана Хмельницького // Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження.)Зб. наук. праць.- К., 1995.-с.109-119; Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський.-К., 1998; Його ж. Іван Богун: деякі міфи та реальність // УІЖ.-1998.- №1.- с.99-111; Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки. Полковники. Сотні. Лівобережжя // Памятки України.-1990.- №2.- с. 11-13; №3.- с. 18-20. Його ж. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети.- К., 1995.- с. 253-283; Коваленко О.Б. Павло Полуботок - політик і людина.- Чернівці, 1996; Його ж. Мартин Небаба. Людина з легенди // Сіверянський літопис.-1998.- №6; Лисенко І.Филон Гаркуша // Україна. 1991.- №2.- с. 48; Мельник Л. Гетьман Іван Самойлович // Київська старовина.-1996.- № 1; Мицик Ю. Герасим Яцкевич // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети...- К., 1998.- Кн. 1.- с. 392. Його ж. Іван Виговський // Володарі Гетьманської булави.- К., 1995; Його ж. Йосип Глух // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети.- К. 1998., Кн. 1.- с. 53-62; Його ж.: Максим Кривоніс // Полководці Війська Запорозького...- К., 1998.-Кн.1; Його ж. Лук'ян Мозиря. // Полководці війська Запорозького. Історичні портрети.- К., 1998.- Кн. 1.- с.213-220; Його ж. Михайло Дорошенко // Україна в минулому.- К.-Львів, 1994.- с. 156-171; Його ж. Михайло Зеленський // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети.- К. 1998.- Кн.1.-с.141-150; Його ж. Павло Яненко - Хмельницький // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети.- К., 1998.- Кн. 1.- с. 385-390.; Його ж. Силуан Мужилівський // Полководці Війська Запорозького...- К. 1998.- Кн. 1.-с. 221-226; Його ж. Тиміш Носач // Полководці Війська Запорозького...- К., 1998.- Кн. 1.- с.277-286.; Його ж. Юрій Хмельницький // Володарі гетьманської булави.- К., 1995.-с.246; Його ж. Павло Яненко-Хмельницький // Полководці Війська Запорозького...-К., 1998.-Кн.1.-с.221-226; Путро О. Гетьман Іван Скоропадський // КС.-1999.- № 4.- с. 171-175; Панашенко В. Військові товариші // КС.-1998.- № 3.- с. 166-174; Її ж. 3 історії національних державних інституцій: Генеральна військова канцелярія. // Національна-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: політика, ідеологія, військове мистецтво.- К., 1998.- с.252-276; Сергійчук В. Богдан Хмельницький і його старшина.- К 1996; Його ж. Київський полковник Михайло Кричевський // Радуга.-1882.- №1.- с.107-111; Його ж. Перші київські полковники // Україна.-1985.- №49.-с.18-19; Його ж. Бойові побратими Богдана Хмельницького // Жовтень.-1985.-

№1; Його ж. Кого зрадив гетьман Мазепа.-К., -1992; Скрипник І.Р. Легенда про гетьмана: Іван Виговський від Конотопа до Скиту Манявського.- Івано-Франківськ, 1997; Смолій В. Петро Дорошенко // Київ.-1994.-№7.-с.143-152; Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет.-2-е вид.доп.-К.,1995; Їх же. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності.-К., 1994; Степанков В.С. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблеми державного будівництва (серпень 1657- вересень 1659 р.) // 36. наук. праць «Середньовічна Україна».-К.,1994.-Вип.1.-с.88-108; Його ж. Григорій Гуляницький // Полководці Війська Запорозького...-К.,1998.-Кн.1.-с.81-100; Його ж. Данило Нечай // Полководці Війська Запорозького...-К.-1998.-Кн.1.-с.241-260; Його ж. Михайло Кричевський // Там само.-с.101-120; Його ж. Становлення державних інституцій у південно-східній Волині та причини їх ліквідації на початковому етапі національної революції (1648- серпень 1649). // Велика Волинь: минуле і сучасне.-Ізяслав, 1994; Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття.-Книга 1.Воєнні дії 1648-1652 рр.-Дніпропетровськ, 1996; Струкевич О.К. Генеральний підскарбій Яків Маркович // УІЖ.-1997.-№5.-с.87-97; Федорук Я. Критичні замітки до соціально- політичного портрета Богдана Хмельницького // Україна в минулому.-К.-Львів, 1994.-с.190-200; Флора Б.Молоді роки Івана Богуна //Україна в минулому.-К.-Львів,1992.-Вип.2.-с.71-75; Чухліб Т.Є. Гоголь — полковник Війська Запорозького та наказний гетьман Правобережної України // УІЖ .-1997.-№1.-с.94-103; Його ж. Євстафій Гоголь // Полководці Війська Запорозького...-с.63-70; Його ж. Соротники Богдана Хмельницького (До 400- річчя від дня народження великого гетьмана). 36.наук.праць.-К.,1995.-с.142-160; Щербак В. Козацька держівка другої половини XVI- середини XVII ст. // Київська старовина.- 1997.- №5.-с.3-11; Його ж. Тарас Федорович // Володарі гетьманської булави.-К., 1995.-с.153-163; Його ж. Яків Острянин // УІЖ .-1997.-№6.-с.71-77; Яковлева Т. Іван Богун- Федорович // КС.-1992.-№5.-с.43-53.

¹⁷ Gajdecky G. The Cossack Administration of the Hetmanate. V.1-2.- Cambridge,1978.

¹⁸ Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення.- К.: Абрис.- 1995; Його ж. Іван Виговський і його державотворча програма // Розбудова держави.- 1992.-№3.-с.32-40; Його ж. Державотворчі заходи Івана Самойловича // Розбудова держави.-1992.-№6.-с.47-56; Його ж. Данило Апостол і його реанімаційні зусилля щодо збереження козацької держави // Розбудова держави.-1994.-№1.-с.42- 50; Його ж. Гетьман Кирило Розумовський та кінець козацької держави // Розбудова держави.-1996.-№2-3; Його ж. Петро Дорошенко та Острозька комісія // Розбудова держави.- 1999.- №1.-с.44-51.

¹⁹ Іваненко А.О., Кривошея В.В. Сотенна старшина Київського полку//Наукові записки з української історії / Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди/-К.: -Переяслав-Хмельницький,1999.-Вип.VIII.-с.36-38; Кондратьєв І.В. Любецька «околиця» у XVI-XVII ст.// Україна і Росія в панорамі століть: Збірник наукових праць на пошану проф.К.М.Ячменіхіна.-Чернігів, 1998, с.72-79; Кондратьєв І.В., Кривошея В. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва/Любеч.-К., 1999; Кривошея В.В., Кривошея І.І. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. I. Борзна, II. Волинка.-К., 1999; Кривошея В.В., Кривошея І.І. Сосниця

козацька.-К., 1999; Кривошея І.І. Еволюція Іркліївської сотенної старшини у XVII-XVIII ст. (Переяславський полк) // Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи.: 36.наук.праць.- Умань, 1997.-Вип.III.-с.199-207. II ж. Старшина Баршівської сотні Переяславського полку у XVII-XVIII ст. (персональний склад та генеалогія).-К., 1998.

²⁰ Корнієнко М.П., Кривошея В.В. Персональний склад старшини правобережних полків (1648-1676 рр.).-К., 2000.

²¹ Степенькін С.Ю. Корсунські полковники // Корсунський часопис.-1994.-№1; Його ж. Історія Корсунського полку в документах і матеріалах Інституту рукопису ЦНБ ім.В.І.Вернадського НАН України // Корсунський часопис.-1995.-№2; Степенькін С.Ю.Корсунські полковники // Мишик Ю.А., Степенькін С.Ю. Корсунщина козацька.-Корсунь-Шевченківський, 1997.-с.89.-102; Кривошея В.В. Матеріали до історії та генеалогії Корсунського полку // Корсунський часопис.-1997.-№5.-с.27-29; Мишик Ю. Лук'ян Мозиря // Полководці Війська Запорозького.-К., 1998.-Кн.1.-с.214-220; Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад і генеалогія козацької старшини 1648-1782 рр.).-К., 1998.-с.131-132; Степанков В. Григорій Гуляницький // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети.-К., 1998.-Кн.1.-с.82-100; Сергійчук В. Корсунський полк в історії українського козацтва // Корсунщина козацької доби: проблеми дослідження та збереження історичних пам'яток. Збірник матеріалів науково-практичної конференції присвячений 500-річчю українського козацтва 19 червня 1992 р.-К.,-1993.-т.3.-с.24-27.

²² Мишик Ю. Канів козацький.-Канів, 1997.-с.67; Сергійчук В. Армія Богдана Хмельницького.-К., 1996.-с.89; Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини...., С.127-128; Кривошея В.В. Старшина Канівського полку (матеріали до історії та генеалогії)// Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки.- Кам'янець Подільський, 1999.-т.3.-с.41-46.

²³ Кривошея І.І. Еволюція Іркліївської сотенної старшини у XVII-XVIIIст. (Переяславський полк) // Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи. 36.наук.праць.-Умань, 1997.-Вип. II.-с.199-207; II ж. Старшина Баршівської сотні Переяславського полку у XVII-XVIII ст. (персональний склад та генеалогія).-К.,1998.

²⁴ Степанков В. Михайло (Станіслав) Кричевський// Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети.-К., 1998.-Кн.1.-с.178-192; Його ж. Петро Дорошенко // Полководці Війська Запорозького.-К., 1998.-с.102-120; Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини.- С.122-124.

²⁵ Байда О. Старшина Полтавського полку (друга половина XVII ст.).-К., 1998.

²⁶ Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад і генеалогія. 1648-1782 рр.).-К., 1998.-Ч.ІІ; Його ж. Українська козацька старшина. Частина I. Урядники гетьманської адміністрації. Реєстр.-Київ, 1997.

²⁷ Бодров Ю.І. Доля уманського козацтва в кінці XVII ст. // Наукові записки з української історії.-Переяслав-Хмельницький, 1999.-с.154-160; Його ж. Уманський полк у добу Руїни.-К., 1999; Кривошея В.В., Кузнець Т.В. Національна еліта, Уманщина, козацтво.-К., 1998; Кривошея В.В. Уманське козацтво: історичні дрібниці // Україна: вчора, сьогодні, завтра. 36.наук.праць.-К., 1999.-

с.48-62; Мицик Ю. Йосип Глух // Полководці Війська Запорозького. Історичні портрети.-К., 1998.-Кн.1.-с.54-62; Кривошея В.В. Вінничина козацька (персональний склад старшини) // Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. 36.наук.праць.-К., 1999.-с.113-126.

²⁸ Газін В.В. Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник. -Хмельницьк, 1995.-с.33-46; Його ж. Полковник Брацлавський Василь Дрозденко – один з визначних діячів історії України другої половини XVII ст. // Духовні витoki Поділля: Творці історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 9-11 вересня 1994р.-Кам'янець-Подільський, 1994.-ч.1.-с.249-252; Кривошея В., Ярова Г. Реєстр полкової старшини Київського полку // Наукові записки з історії України/ Переяславський державний педагогічний інститут ім.Г.С.Сковороди.-Переяслав-Хмельницький, 1999.-Вип.ІХ.-с.60-62; Ярова Г.І. До родоводу козацько-старшинського роду Кліш // Кривошея В.В. Українська козацька старшина. ч.2. Синодики як джерело до козацько-старшинської генеалогії.-К., 1998.-с.81; Іваненко А.О., Кривошея В.В. Сотенна старшина Київського полку // Наукові записки з української історії (Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім.Г.С.Сковороди).-К.-Переяслав-Хмельницький, 1999.-Вип. VIII.-с.36-38 Кривошея В., Кривошея І. Нариси історії Київщини періоду козацтва. Березань.-К.,2001; Корніяк М., Кривошея В.,Кривошея І. Нариси історії Київщини періоду козацтва. Бориспіль.-К., 2000; Гурбик А. Антон Жданович// Полководці Війська Запорозького... Кн.1.-с.122; Його ж. Київський полковник Антон Жданович // Український історичний журнал, 1998.-№3-4; Його ж. Сподвижник Богдана Хмельницького Антон Жданович// Доба Богдана Хмельницького (До 400-річчя від дня народження великого гетьмана). 36.наук.праць.-К., 1995.-с.109-119; Мицик Ю., Цибульський В. Передмова// Волинь в роки визвольної війни українського народу XVII століття. Документи і матеріали.-Рівне, 1999.-с.4; Мицик Ю.А. Михайло Зеленський //Полководці Війська Запорозького... -К., 1998.-Кн.1.-с.141-150; Цибульський В. Волинь в перші роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття // Україна: ретроспектива і перспектива. 36. наук. праць.-К., 1999.-с.24; Степанков В.С. Становлення державних інституцій у південно-східній Волині та причини їх ліквідації на початковому етапі національної революції (1648-1649 рр.) // Велика Волинь : минуле і сучасне.-Ізяслав, 1994; Томілович Л.В. Біла Церква в період існування Гетьманщини (хронологічний огляд) // Семен Палій та Фастівщина в історії України. Матеріали науково-практичної краєзнавчої конференції.-Фастів, 1997.- с.49-50; Гогуля П.Б. Богуславський полк у кінці XVII-на початку XVIII ст. // Там само.-с.52-54.

²⁹ Gajecy G. The Cossak Administration of the Hetmanate. V.-1-2-Gambridge, 1978; Сергічук В.І. Армія Богдана Хмельницького.- К., 1996.

³⁰ Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини... Ч.І, II; Його ж. Українська козацька старшина. Частина І. Урядники гетьманської адміністрації. Реєстр.-Київ, 1997;

Кривошея В., Кривошея І., Сосниця козацька.-К., 1999.-с.16-64; Кривошея В., Кривошея І., Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. І. Борзна. II. Волинка.-К., 1999; Їх же. Нариси історії Чернігівщини періоду козацтва. Любеч.-К., 1999; Кривошея В. Українська національна еліта (регіональні аспекти формування) // Наукові записки/ Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ.-К., 1999.-Вип.9.-с.283.-295; Його ж. Деякі питання генеалогії козацько-старшинських родин Чернігівського полку // Сіверянський літопис.-1997.-№1-2.-с.32-45; Його ж. Чернігівські родоводи (матеріали до історії козацької старшини) // Україна на порозі ХХІ століття. Збірник наукових праць.-К., 1999.-с.42-52; Кривошея В., Кривошея І.І. Палії, Самусі, комонники // Сіверянський літопис.-1998.-№4.-с.11-16; Кривошея І. Ревізії та реєстри ХVІІІ ст. як джерело з історії Чернігівського полку // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії. Збірник наукових праць.-с.75-82; Кондратьєв І. Любецька шляхта в історії України ХVІІ-ХVІІІ ст. // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії. Збірник наукових праць.-с.75-82; Опанасенко В. Формування дворянського стану у Чернігівській губернії // Сіверянський літопис.-1999.-№5.-с.41-45; Панашенко В. Василь Золотаренко // Полководці Війська Запорізького...с.151-163; Пиріг П.В. Шляхта Чернігівщини в другій половині ХVІІ століття // Київська старовина.-2000.№-2.-с.143-145; Ситий І. Книги Забіл // Сіверянський літопис.-1999.-№1.-с.116-120; Його ж. Генеалогічні та історичні нотатки бунчукового товариша І.І.Забіли // Сіверянський літопис.-1999.-№4.-с.166-170; Степанков В. Григорій Гуляницький // Полководці Війська Запорізького... с.81-101.

³¹ Галушко О. Чернігівський полк у другій половині ХVІІ-ХVІІІ ст. : до постановки проблеми // Україна на порозі ХХІ століття : актуальні питання історії : Збірник наукових праць.-с.34-41; Його ж. До питання про соціальний склад населення Чернігівського полку за даними податкового реєстру 1753 року (на матеріалах Ройської сотні) // Сіверянський літопис.-1997.-№6.-с.46-50.

³² Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія . 1648-1782 рр.-К.,1998.-Ч.ІІ.

³³ Студьонова Л. Чернігівські князі, полковники, губернатори.-Чернігів, 1998; Коваленко О. Мартин Небаба // Полководці Війська Запорізького.-К., 1998.-Кн.1.-с.228-240; Його ж. Мартин Небаба: людина з легенди // Сіверянський літопис.-1998.-№6; Його ж. Павло Полуботок – політик і людина.-Чернігів, 1996.

³⁴ Ростовська О. Ніжинський козацький полк // Сіверянський літопис.-1999.-№3.-с.95-99.

³⁵ Морозов О. Ніжинський козацький полк та його участь у національно-визвольному русі на початку та у середині ХVІІ ст. // Ніжин і Ніжинщина. Історико-краєзнавчі матеріали.-Вип.І.-Ніжин, 1994.-с.14-15; Пиріг П.В. До питання про Ніжинський полк у роки визвольної боротьби українського народу // Українська козацька держава : витоки та шляхи історичного розвитку (матеріали республіканських історичних читань).-К., 1991.-с.65-71.